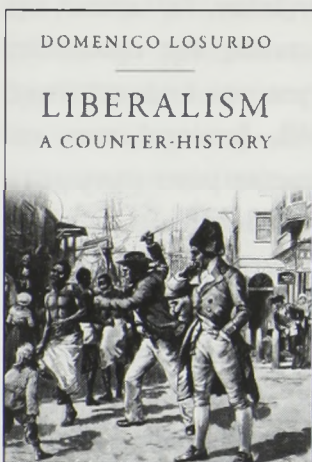

ΑΝΤΙΓΟΝΗ ΣΑΜΕΛΑ

«Αυτό που είναι γνωστό σε όλους, ακριβώς
επειδή είναι γνωστό σε όλους, παραμένει
άγνωστο»
Hegel

Βιβλιοκρισίες

Για το βιβλίο:

Domenico Losurdo, *Liberalism. A Counter-History*, μτφρ. Gregory Elliott, Verso, Λονδίνο 2011 [2006], 375 σ.

Η Αντιγόνη Σαμέλα είναι ιστορικός κοινωνιολόγος. Βιβλία της είναι: *Death in the Eastern Mediterranean (50-600 A.D.)*. *The Christianization of the East: An Interpretation (Mohr Siebeck, 2002)* και *Alienation: The Experience of the Eastern Mediterranean (50-600 A.D.) (Peter Lang: 2010)*.

Ορμώμενος από αυτή τη ρήση του Hegel, ο καθηγητής φιλοσοφίας και ιστορίας ιδεών στο Πανεπιστήμιο του Ουρμπίνο, Ντομένικο Λοζούρντο (Domenico Losurdo), προσπαθεί να ανασκευάσει, να επαναπροσδιορίσει και πολλές φορές να καταρρίψει τις αυτονόητες αλήθειες που θεμελιώνουν την ιδεολογική νομιμοποίηση του οικονομικού και πολιτικού φιλελευθερισμού. Όπως μας υπενθυμίζει ο ιταλός μαρξιστής στο πρόσφατα μεταφρασμένο στα αγγλικά βιβλίο του *Φιλελευθερισμός: μια αντι-ιστορία*, ο φιλελευθερισμός έχει ταυτιστεί με την ιδεολογία του «κτητικού ατομικισμού» (possessive individualism): την πολιτική θεωρία που διατυμπανίζει ότι μόνο μέσα από την κατοχύρωση του δικαιώματος της ατομικής ιδιοκτησίας εδραιώνεται η προστασία της ελευθερίας. Σύμφωνα με τους προπαγανδιστές του φιλελευθερισμού, η απρόσκοπτη από κρατικές παρεμβάσεις λειτουργία της αγοράς και η διάδοση του ελεύθερου εμπορίου συμβάλλει στην επίτευξη οικουμενικής ειρήνης και στη συγκρότηση μιας ανεκτικής και ευημερούσας κοινωνίας, καθώς και στην προοδευτική και αμετάκλητη διεύρυνση των πολιτικών ελευθεριών (σ. 27, 120, 122, 315, 341).

Ο Λοζούρντο, αντιπαραβάλλοντας τους μύθους του φιλελευθερισμού αφενός με την ιστορική πραγματικότητα και αφετέρου με τα λεγόμενα των προεξαρχόντων υποστηρικτών του, όπως ο Τοκβίλ (Tocqueville), ο Τζων Στιούαρτ Μιλ (John Stuart Mill) και ο Μπενζαμίν Κονσταντ (Benjamin Constant), επισημαίνει ότι ο φιλελευθερισμός δεν πρέπει να ταυτίζεται τόσο με τον «κτητικό ατομικισμό», όπως έχει υποστηρίξει ο Μάκφερσον στο ομώνυμο διάσημο βιβλίο του, όσο με μια βίαιη διαδικασία απαλλοτρίωσης των άτυπων παραδοσιακών δικαιωμάτων πολυάριθμων κοινωνικών ομάδων. Στην Αγγλία του 16ου-18ου αιώνα, οι περιφράξεις της κοινόχρηστης δημόσιας γης (enclosures) είχαν ως αποτέλεσμα, από τη μια την ιδιοποίησή της από τη μη εξευγενισμένη αριστοκρατία και τους εύπορους αγρότες, και από την άλλη τη μετατροπή των φτωχών γεωργών σε ακτήμονες. Η κατοχύρωση της ατομικής ιδιοκτησίας οδηγούσε στον εξανδραποδισμό και την εξόντωση των ασθενέστερων. Είναι ενδεικτικό ότι το κεφάλαιο της *Δεύτερης πραγμα-*

τείας περί διακυβέρνησης του Τζων Λοκ, το οποίο φέρει τον τίτλο «Ιδιοκτησία», δεν αποσκοπούσε παρά στη θεωρητική δικαίωση της υφαρπαγής και ιδιοποίησης της γης των Ινδιάνων με το επιχείρημα πως οι ιθαγενείς δεν γνώριζαν πώς να καλλιεργούν και να κάνουν τη γη παραγωγική. Απηχώντας τις απόψεις του Λοκ, οι οποίες συσχέτιζαν το δικαίωμα στην ατομική ιδιοκτησία με την εργασία, ο Τοκβίλ θεώρησε ότι η απέλαση των Ινδιάνων από την Αμερική το 1830, επί προεδρίας Τζάκσον, ήταν θεόπνευστο έργο (σ. 121, 231).¹

Ο φιλελευθερισμός ήταν άρρηκτα δεμένος με τον ιμπεριαλισμό. Όπως συχνά υπογραμμίζει ο ιταλός στοχαστής, η εφαρμογή των φιλελεύθερων ιδεωδών στις μητροπόλεις, καθώς και των ιμπεριαλιστικών σχεδίων των ευρωπαϊκών δυνάμεων στις αποικίες τους, στόχευαν κυρίως σε ένα σκοπό: στον αποκλεισμό και τον αφανισμό των αδυνάτων. Στην Αμερική, η δημιουργία μιας κοινωνίας ελεύθερων πολιτών είχε ως προϋπόθεση την υποδούλωση του 20% το λιγότερο των κατοίκων του Νέου Κόσμου.

Τη ρηξικέλευθη αυτή θέση έχει υποστηρίξει ο πολυβραβευμένος ιστορικός Έντμουντ Μόργκαν (Edmund S. Morgan) στο βιβλίο του *Αμερικανική δουλεία, αμερικανική ελευθερία*, το οποίο εκδόθηκε το 1975 στην Αμερική. Μελετώντας την Πολιτεία της Βιρτζίνια, από την οποία προέρχονταν όλοι οι πρόεδροι της Αμερικής τις τρεις πρώτες δεκαετίες της ανεξαρτησίας της, ο Μόργκαν επισημαίνει το εξής εκ πρώτης όψεως παράδοξο: σε αυτή τη «Γη της Ελευθερίας», τα 2/5 των κατοίκων της ζούσαν κάτω από τον αβάστακτο ζυγό των βρετανών αφεντάδων τους. Τη στιγμή που ο Τόμας Τζέφερσον έγραφε στην Αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας που διατύπωνε ότι όλοι οι άνθρωποι είναι γεννημένοι ίσοι και έχουν προικιστεί από τον Δημιουργό με αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα στη ζωή, την ελευθερία και την ευτυχία, ο ίδιος προσωπικά χρησιμοποιούσε 200.000 δούλους στις φυτείες του, άντρες, γυναίκες και παιδιά. Μπορεί οι Αμερικανοί να μάχονταν για την επικράτηση της ελευθερίας του εμπορίου, όμως τα προϊόντα που αυτοί εμπορεύονταν (καπνός κ.ά.) παράγονταν από την εργασία των δούλων. Αποκαλυπτικές είναι οι παρατηρήσεις ενός εγγλέζου διπλωμάτη που υπηρετούσε στην Ουάσινγκτον επί προεδρίας Τζέφερσον: «Οι κάτοικοι της Βιρτζίνια μπορούν να διακηρύσσουν την δίχως όρια αγάπη τους για την ελευθερία και τη δημοκρατία, επειδή η πλειοψηφία των ανθρώπων που σε άλλες χώρες θα μπορούσαν να αποτελέσουν τον όχλο, εκεί συνίσταται, σχεδόν εξ ολοκλήρου, από δούλους».²

Οι αριστοκράτες μπορούσαν ευκολότερα να διακηρύσσουν την ισότητα σε μια δουλοκτητική κοινωνία απ' ότι σε μια ελεύθερη. Επειδή η πλειοψηφία της εργατικής δύναμης αποτελούνταν από μαύρους δούλους, οι οποίοι ήταν αποκλεισμένοι από την κοινωνία των πολιτών, οι υπόλοιποι μικροϊδιοκτήτες, που και αυτοί είχαν δούλους, μαζί με τους ελεύθερους εργαζόμενους συνιστούσαν μια ακίνδυνη μειοψηφία στην οποία η άρχουσα τάξη μπορούσε εκ του ασφαλούς να παραχωρήσει ίσα πολιτικά δικαιώματα.³

Οι κύριοι εκπρόσωποι του φιλελευθερισμού ήταν υπέρμαχοι της δουλείας. Ο Τζων Λοκ ήταν μεγαλομέτοχος σε εταιρεία που ασχολούνταν με το δουλεμπόριο. Ο Τζων Στιούαρτ Μιλ δικαιολογούσε τη δεσποτική συμπεριφορά της Δύσης απέναντι στις «ανώριμες φυλές» και θεωρούσε θεμιτή την υποδούλωσή τους προκειμένου να μπορέσουν να συμβάλουν στον πολιτισμό και την πρόοδο (σ. 24, 225).

Τους εγγενείς περιορισμούς και αποκλεισμούς που ενυπήρχαν στο φιλελεύθερο πρόταγμα στοιχειοθετεί σχεδόν εξαντλητικά ο Λοζούντο. Υπήρχαν πολλές μορφές ανελευθερίας που όχι μόνο επιβίωσαν της επίσημης κατάργησης της δουλείας, το 1834, αλλά και διαιώνισαν το ως τότε κυρίαρχο δουλοκτητικό πρότυπο εκμετάλλευσης σε πολλούς κοινωνικούς τομείς. Ήδη το 1834, ο φιλελεύθερος οικονομολόγος Έντουαρντ Ουέκφιλντ (Edward Wakefield) εφιστούσε την προσοχή των συγχρόνων του στο φαινόμενο της «λευκής δουλείας»: υπήρχαν άνθρωποι τόσο φτωχοί, παρατηρούσε, που για ν' αποφύγουν τη λιμοκτονία προτιμούσαν να διαπράξουν κάποιο έγκλημα, ώστε να εξασφαλίσουν τα αναγκαία ως «δούλοι της γαλέρας» (galley-slaves), δηλ. ως κατάδικοι που τραβούσαν κουπί για μερικά χρόνια για ένα κομμάτι ψωμί. Είκοσι χρόνια αργότερα, μια ριζοσπαστική εφημερίδα κατήγγειλε ότι στην Αγγλία οι ανώτερες τάξεις συμπεριφέρονταν στους φτωχούς σαν να 'ταν δούλοι: τους στοίβαζαν σε φυλακές, τους έκλειναν σε σωφρονιστήρια –χώρια τους άντρες από τις γυναίκες– και τους έζευαν σε κέρα. Τέλος, το 1864, ένα έγκριτο συντηρητικό περιοδικό διαπίστωνε ότι «όπως περιμένουν από τους νέγρους να έχουν πάντα στο μυαλό τους το δέρμα που ο Θεός τους έδωσε, έτσι προσδοκούν και από τους φτωχούς να έχουν πάντα στο μυαλό τους την κοινωνική θέση που ο Θεός τους έταξε». Καμιά εκδήλωση καλοσύνης δεν αρκεί για να αλλάξει τη σχέση που συνδέει έναν εσαεί ανώτερο με έναν εσαεί κατώτερο (σ. 111-112).

Στην Αγγλία του 19ου αιώνα, ο φτωχός ήταν το κοινωνικό ισοδύναμο του «νέγρου», του κοινωνικά απόβλητου και του παρία. Σύμφωνα με τον Λοζούντο, ο ρατσισμός και ο κοινωνικός δαρβινισμός ήταν τα ειδοποιά χαρακτηριστικά του φιλελευθερισμού από την εποχή της γέννησής του. Ο Τζων Στιούαρτ Μιλ υποστήριζε ότι θα έπρεπε να απαγορευτεί ο γάμος σε άτομα που δεν είχαν τα μέσα να συντηρήσουν τις οικογένειες τους και ο Τοκβίλ θεωρούσε απαραίτητο να επιβληθούν περιορισμοί στις μετακινήσεις των ζητιάνων. Το 1764 ο Μπέντζαμιν Φράνκλιν (Benjamin Franklin) έγραφε ότι υπάρχουν ζωές που δεν αξίζει να τις σώζουν οι γιατροί· στην περίπτωση των ερυθρόδερμων, οι αρρώστιες ήταν η θεική τιμωρία για την ακρασία και την τεμπελιά τους. Πολύ αργότερα, την περίοδο 1907-1915, δεκατρείς πολιτείες της Αμερικής θέσπισαν νόμους που επέβαλαν την υποχρεωτική στείρωση στους «συνήθεις παραβατικούς, καθυστερημένους και βιαστές» (σ. 212-215).

Την ίδια ρατσιστική νοοτροπία προδίδει η ιεράρχηση των λαών της Ευρώπης από τους εκπροσώπους του φιλελευθερισμού. Η Ιρλανδία για τον Μιλ δεν ήταν μόνο ανίκανη να αυτοκυβερνηθεί, αλλά επιπλέον είχε την ανάγκη ενός «καλού στιβαρού δεσποτισμού», όπως εξάλλου συνέβαινε και στην περίπτωση της Ινδίας. Η Ελλάδα ήταν «υπερβολικά ανατολίζουσα» για να μπορεί να κυβερνήσει τον εαυτό της, ενώ ο ακραιφνής θιασώτης της ελεύθερης αγοράς Ριχάρδος Κόμπντεν (Richard Cobden), όταν το 1836 επισκέφτηκε την Ιβηρική χερσόνησο δήλωσε: η Ισπανία είναι ένα «έθνος φανατικών, ζητιάνων και ρουφιάνων. Η κυβέρνηση της απαρτίζεται από πουτάνες και καθάρματα». Αντίθετα, ισχυριζόταν ο Μοντεσκιέ, οι λαοί του Βορρά πάντα επιδείκνυναν ένα πνεύμα ανεξαρτησίας και ελευθερίας. Ειρήσθω εν παρόδω, ότι τέτοιου είδους σχηματικές ταξινομήσεις έχουν έρθει ξανά στη επιφάνεια στη σημερινή οικονομική συγκυρία, όπου χαρακτηριστικά η Γερμανία αποδίδει στις «ελλειμματικές» χώρες του Νότου τον «ευγενή» χαρακτηρισμό «γυιού» (P.I.G.S) (σ. 246, 268).

Ο Λοζούντο δεν αποδίδει σε καμιά εθνική ιδιαιτερότητα τη γέννηση του φασισμού στη Γερμανία. Όπως αναφέρει η Χάννα Άρεντ (Hannah Arendt), την οποία ο μαρξιστής διανοούμενος μνημονεύει, ο ολοκληρωτισμός εκκολάφθηκε στις αποικίες της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Εκεί για πρώτη φορά οι «ορθολογικά» οργανωμένες δολοφονίες έγιναν επιχείρηση ρουτίνας. Φιλελευθερισμός και φασισμός γεννήθηκαν στην ίδια μήτρα, στην ιμπεριαλιστική

«δημοκρατία της άρχουσας φυλής». Δεν είναι τυχαίο ότι ο Τοκβίλ οραματιζόταν για τη διάσωση της Ιρλανδίας την επιβολή από το Λονδίνο μιας προσωρινής πεφωτισμένης δικτατορίας (σ. 336-337, 255-256).

Μετά την επανάσταση του 1848, ο φιλελευθερισμός κατέφυγε σε μια ολοένα και πιο επικίνδυνη φασίζουσα ρητορική για να πολεμήσει τους αντιπάλους του. Κατά τον Τοκβίλ, η επανάσταση που ξεκίνησε από τη Γαλλία έπρεπε ν' αντιμετωπιστεί σαν ένας επικίνδυνος ιός που απειλούσε να διαδοθεί σε όλο τον κόσμο. Ο Έντμουντ Μπερκ (Edmund Burke) περιέγραφε την πόλη σαν τόπο συνάντησης των απάτριδων επαναστατών, οι οποίοι πυροδοτούσαν την υπονόμευση της καθεστηκυίας τάξης συνεπικουρούμενοι από το εβραϊκό χρηματιστηριακό κεφάλαιο, τους διανοούμενους και τον όχλο. Είναι σημαντικό, επισημαίνει ο Λοζούντο, ότι οι Εβραίοι τότε ταυτίζονται, για πρώτη φορά, από τη μια με το παρασιτικό κεφάλαιο και από την άλλη με το οργανωμένο πλήθος των πληβείων. Την εποχή της παλινόρθωσης της ισχύος της άρχουσας τάξης που ακολούθησε τον επαναστατικό αναβρασμό του 1848, διανοούμενοι και Εβραίοι γίνονται το αντικείμενο συνωμοτικών θεωριών (σ. 259, 273-278).

Θα μπορούσε να αντιτείνει κάποιος ότι το πορτραίτο του φιλελευθερισμού που σκιαγραφεί με τόσο ενδελεχή τρόπο ο Λοζούντο είναι κάπως μονοδιάστατο. Ο Καντ, λόγου χάρη, ο οποίος θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι ο προπάτορας ενός προοδευτικού ριζοσπαστικού φιλελευθερισμού, όπως έχει αποδείξει ο ίδιος ο Λοζούντο, στηλίτευσε τις ιμπεριαλιστικές πρακτικές των ευρωπαϊκών δυνάμεων και υπεραμύνθηκε του δικαιώματος των μη ευρωπαϊκών λαών να οργανώνουν τις κοινωνίες τους και τον τρόπο ζωής, όπως αυτοί έκριναν θεμιτό. Ο Ντιντερό, τον οποίο αναφέρει ο ιταλός μαρξιστής στο βιβλίο του, μιλάει με την πιο σκληρή γλώσσα στα γραπτά του για τους «Ευρωπαίους βαρβάρους», οι οποίοι αφού λεηλάτησαν τους λαούς της Αμερικής, τους οδήγησαν στον αφανισμό. Τέλος, ο Τοκβίλ εκφράζει, κάποιες φορές, τον σκεπτικισμό του προς τις κυρίαρχες φιλελεύθερες πεποιθήσεις, όπως αυτή που θέλει την επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος να συνάδει με την επίτευξη του κοινού συμφέροντος και μιας αρμονικής πολιτικής ζωής (σ. 311-312).⁴

Ακόμα και με αυτή την επιφύλαξη, γεγονός παραμένει ότι ο πολυγραφότατος ιταλός στοχαστής απέδειξε σε αυτό το καλογραμμένο βιβλίο ότι δεν υπάρχει τίποτα εγγενώς δημοκρατικό στην ιδεολογία του φιλελευθερισμού. Ο κτητικός ατομικισμός

του, τις περισσότερες φορές, οδήγησε στον εγκλεισμό των φτωχών σε φυλακές και σωφρονιστικά εργαστήρια, απέκλεισε για πολλούς αιώνες τους εργαζόμενους από την πολιτική ζωή και, τέλος, τους στέρησε τα θεμελιώδη οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα που απολάμβαναν ατύπως στην προ-καπιταλιστική «ηθική οικονομία». Αντίθετα από τις διακηρύξεις του, ο φιλελευθερισμός οδήγησε στον εξανδραποδισμό του ατόμου και όχι στην απελευθέρωσή του. Όπως γράφει ο Νίτσε, ο ευφυής αντιδραστικός στον οποίο ο Λοζούρντο έχει αφιερώσει μια εμβριθή μελέτη χιλίων σελίδων, «ο σοσιαλισμός αποσκοπούσε στο να καταστήσει δυνατή την ύπαρξη όσο το δυνατόν περισσότερων ατομικοτήτων», και όχι ο φιλελευθερισμός (σ. 77, 111, 203, 341).⁵

Η κριτική σκέψη αποκτά αιχμή, όταν εκφράζεται με ένα συγκροτημένο και δι-αυγή λόγο που αποφεύγει τις υπεραπλου-στεύσεις και τα φραστικά πυροτεχνήματα. Αναφέρω ορισμένα μόνο από τα ζητήματα που έχει μελετήσει ο ιταλός φιλόσοφος διε-ξοδικά και εμπεριστατωμένα: την επιρροή της Γαλλικής Επανάστασης στη σκέψη των Καντ και Hegel, την καταφυγή των ριζοσπα-στών γερμανών φιλοσόφων στην αυτολο-γοκρισία προκειμένου να επιβιώσουν του αυταρχικού καθεστώτος της Πρωσικής μο-ναρχίας, τη διερεύνηση του τρόπου που οι αποικιοκρατικές πρακτικές, όπως η απαγό-ρευση στους δούλους του Αμερικανικού Νότου της εκμάθησης γραφής και ανάγνω-σης, απηχούνται στις θέσεις του Νίτσε για «την φύσει δουλεία», ή τέλος την επίδραση της ιδεολογίας που διαμορφώθηκε στον με-σοπόλεμο στη Γερμανία και σε άλλες χώρες της Ευρώπης (άρνηση του Διαφωτισμού, η λατρεία των δεσμών αίματος και κυρίως η σφυρηλάτηση μιας κουλτούρας θανάτου που έβλεπε τον πόλεμο σαν ένα πνευματικό ιδεώδες) στις φιλοσοφικές και πολιτικές το-ποθετήσεις του Χάιντεγκερ (Heidegger). Σε κάθε ιστορική του καταβύθιση, ο Λοζούρ-ντο αποφεύγει κάθε είδους αναγωγισμό. «Συνήθως», γράφει, «ο ιστορικός της φιλο-σοφίας προσπαθεί να ξεχωρίσει με ποιους συνομιλητές συνδιαλέγεται ένας στοχαστής και ποιες είναι οι συγκεκριμένες στοχεύσεις μιας συγκεκριμένης θέσης. Μετά, προσπα-θεί να ανασυγκροτήσει το αληθινό ιστορικό της πλαίσιο, ακόμα και όταν πρόκειται για θέση που φιλοδοξεί να είναι έγκυρη *sub specie aeternitatis*. Αυτό δεν το κάνει χάριν κάποιου ιστορικιστικού αναγωγισμού· αντί-θετα, επειδή έχει συνείδηση ότι ακόμα και όταν μια θεωρία υπερβαίνει την εποχή της δεν μπορεί ούτε να κατανοηθεί ούτε να εκτιμηθεί εάν δεν γίνει μια προκαταρκτική απόπειρα ιστορικής διαύγασής της».⁶

Ακολουθώντας αυτή τη μέθοδο και επι-δεικνύοντας βαθιά γνώση των έργων των κύριων εκπροσώπων του φιλελευθερισμού, ο Λοζούρντο κατέδειξε ότι ο φασισμός γεννήθηκε στην ιδεολογική μήτρα του φιλε-λευθερισμού που είναι ο ιμπεριαλισμός και η αποικιοκρατία. Το τόσο τραγικά επίκαιρο βιβλίο του θα έπρεπε να μεταφραστεί και να διδάσκεται στα πανεπιστήμια μαζί με το κλασικό βιβλίο του Μάκφερσον.

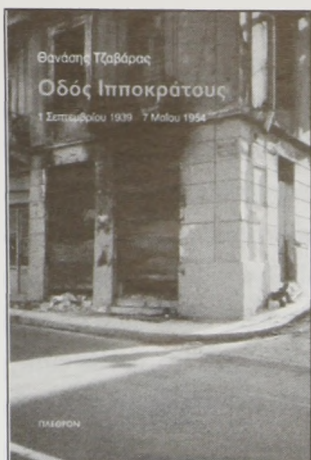
Ο ιταλός φιλόσοφος παραδέχεται ότι ο κλασικός φιλελευθερισμός είχε μια αξιο-θαύμαστη ικανότητα αυτοδιόρθωσης (σ. 343). Αυτή την ικανότητα όμως την έχει απωλέσει τα τελευταία τριάντα χρόνια, μετά την επικράτηση του Θατσερισμού και του «καζίνο καπιταλισμού», σχεδόν σε όλη την υφήλιο. Έτσι, η Ευρώπη μοιάζει πια σκο-τεινή ήπειρος, για να θυμηθούμε ξανά το βι-βλίο του Μαζάουερ, ανίκανη να ξεφύγει από τον ναρκισσισμό της που θέλει να την πα-ρουσιάζει στο ψεύτικο είδωλο της αυτο-νόητα δημοκρατική, φιλελεύθερη και πολι-τισμένη. Ο καθρέφτης όπου η Ευρώπη αυ-τοθαυμάζεται είναι ο καθρέφτης του Ντό-ριαν Γκρέυ (αναφέρομαι στο *Πορταίτο του Ντόριαν Γκρέυ* του Oscar Wilde), όπως τόσο καλά μας έδωσε να καταλάβουμε το εξαιρετικό βιβλίο του Λοζούρντο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Για να είμαστε δίκαιοι, ο Μάκφερσον ανα-γνωρίζει ότι στον Λοκ η ανάπτυξη της ατομι-κής προσωπικότητας των λίγων προϋπέθετε την κατάργηση της ατομικής προσωπικό-τητας των πολλών: «full individuality for some was produced by consuming the individuality of others»· C. B. MacPherson, *The Political Theory of Possessive Individualism*, Οξφόρδη 1962, επανέκδοση 2011, σ. 261. Το βιβλίο αυτό, το οποίο είχε μεταφραστεί πριν χρόνια στα ελληνικά από τις εκδόσεις Γνώση, έχει εξαντληθεί. Είναι απαραίτητο να επανεκδο-θεί. Για άλλα κείμενα του 18ου αιώνα, τα οποία αναφέρονταν στο δικαίωμα στην ατο-μική ιδιοκτησία για να δικαιώσουν αποικιο-κρατικές πολιτικές, βλ. D. Armitage, *The Ide-ological Origins of the British Empire*, Κέ-μπριτζ 2000, επανέκδοση 2009, σ. 187.
- 2 Edmund S. Morgan, *American Slavery. Amer-ican Freedom. The Ordeal of Colonial Vir-ginia*, Ν. Υόρκη 1975, επανέκδοση 2003, σ. 3-5, 380. Ο Λοζούρντο αναφέρει τον Μόρ-γκαν στη βιβλιογραφία του.
- 3 Αυτ., σ. 380.
- 4 Για την κριτική που άσκησαν ο Καντ και ο Ντιντερό στον ιμπεριαλισμό, βλ. το εξαιρε-τικό βιβλίο του S. Muthu, *Enlightenment against Empire*, Πρίνστον 2003, σ. 72-141. Για τον Καντ ως υπέρμαχο της Γαλλικής Επανά-στασης και ως «ριζοσπάστη δημοκράτη» ο οποίος στηλιτεύει τις αποικιοκρατικές πολι-

τικές της Ευρώπης, βλ. D. Losurdo, *Autocen- sure et compromis dans la pensée politique de Kant*, μτφρ. J. M. Buée, Λιλ 1993, σ. 81, 86, 127, 134. Για τον Τοκβίλ, βλ. A. Hirschman, *The Passions and the Interests. Political Ar- guments for Capitalism before its Triumph*, Πρίνστον 1977, σ. 123: «with men neglecting public affairs for the sake of making private fortunes, Tocqueville questions the then al- ready firmly established doctrine of the har- mony of private and public interests».

- 5 D. Losurdo, *Nietzsche, il ribelle aristocratico. Biografia intellettuale e bilancio critico*, Bollati Boringhieri, Τουρίνο 2002. Σχετικά με την ευ- αίσθητη αντιμετώπιση από τον Μαρξ των αναγκών του ατόμου, βλ. *Karl Marx' kommunistischer Individualismus*, her. I. Pies, M. Leschke, Mohr Siebeck 2005).
- 6 Αναφέρομαι στα βιβλία του D. Losurdo: *Hegel and the Freedom of Moderns*, μτφρ. M. and J. Morris, Duke 2004· *Autocensure et compromis dans la pensée politique de Kant*, μτφρ. J. M. Buée, Λιλ 1993· *Nietzsche. Philosophe réactionnaire. Pour une biogra- phie politique*, μτφρ. A. Monville / L. A. Sanchi, μετάφραση του *Nietzsche e la critica della modernità*, 1997, σ. 39-48 αναφέρονται στις θέσεις του για τη δουλεία· *Heidegger and the Ideology of War. Community, Death and the West*, μτφρ. M. and J. Morris, Hu- manity Books, Ν. Υόρκη 2001, σ. 206 (εκτενές παράθεμα).

Για το βιβλίο:

Θανάσης Τζαβάρας, *Οδός Ιπποκράτους. Ι Σεπτεμβρίου 1939 - 7 Μαΐου 1954*, Πλέθρον, Αθήνα 2011, 132 σ.

Η ΑΣΥΛΙΑ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ ΚΑΙ Η ΣΥΛΛΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΜΝΗΣΗΣ

BIBΛΗ ΘΕΟΔΟΣΑΤΟΥ

«Ο δάσκαλός μου Henry Hecaen μας έλεγε με σοφό τρόπο ότι αν η ζωή μας διαφέρει από τη ζωή κάποιων άλλων, είναι γιατί καήκαμε σε πιο δυνατή φωτιά».

Θ. Τζαβάρας, *Ψυχανάλεκτα*

«Είναι κοινά αποδεκτό πως η φροϋδική ψυχανάλυση είναι πριν απ' όλα μια θεωρία μνήμης και συγχρόνως –και κυρίως– μια θεωρία αμνησίας, λήθης». ¹ Στην *Οδό Ιπποκράτους*, λοιπόν, θα συναντήσουμε 89 αριθμημένα σπαράγματα μνήμης, που όπως διαβάζουμε στα «Προγραφόμενα», παρουσιάζονται με μια εκ των υστέρων συνειδητή χρονολογική διευθέτηση των ελεύθερων συνειρμών του γράφοντος. ² Με αφετηρία, λοιπόν, περίπου την ηλικία των τριών ετών, το 1942, διατρέχει την παιδική ηλικία για να καταλήξει στον έφηβο των δεκαπέντε ετών, το 1954.

Δεδομένου ότι «ο άνθρωπος διαθέτει δύο ξεχωριστά μνημονικά συστήματα: το σύστημα της πρωτογενούς μνήμης (*μνήμη*) και το σύστημα της δευτερογενούς μνήμης (*ανάμνηση*)», ³ η ανάδυση στοιχείων του παρελθόντος, η ανάμνηση, δεν είναι παρά μια επανεγγραφή των ψυχικών στιγμών του υποκειμένου, που συνιστούν την ιστορία του. Αυτή, λοιπόν, η παλίμψηστη αφήγηση της ιστορίας του υποκειμένου αποδίδεται

Η Βιβή Θεοδοσάτου είναι δρ. νεοελληνικής φιλολογίας. Το βιβλίο της Ο ιστός του έρωτα και του θανάτου: Μια ψυχαναλυτική ανάγνωση στο έργο του Μ. Καραγάτση, πρόκειται να εκδοθεί από τις εκδόσεις Επέκεινα.

κειμενικά με απόλυτη αρτιότητα, αφού τα σπαράγματα των μνημονικών ιχνών αναδεικνύονται από την οπτική γωνία, ή αλλιώς εστίαση, ⁴ του παιδιού-εφήβου, η οποία όμως είναι μεταβλητή, αφού το εστιακό πρόσωπο μεταβάλλεται εναλλάξ, και η αφηγηματική πληροφορία ενισχύεται και από την οπτική γωνία του ενήλικου, που είναι και ο φορέας της αφήγησης.

Έτσι, παραδείγματος χάριν, είναι το παιδί που βλέπει από την ταράτσα του σπιτιού του «λάμπεις και πυρκαγιές», κι ο ενήλικος που αποκωδικοποιεί τους πολυβολισμούς των εγγλέζικων αεροπλάνων. ⁵ Είναι το παιδί που μαζί με την αδελφή του Λίζα χοροπηδούν στο πάτωμα, κλείνουν τα αυτιά και φωνάζουν δυνατά τη στιγμή που ένας εγγλέζικος όλμος πέφτει σε διπλανό κτήριο, κι ο ενήλικος που έτσι προσπαθεί να αποσβέσει «τον θόρυβο, και φυσικά τον φόβο». ⁶ Στη συνέχεια, αυτή η ανάμνηση, θα επανεγγραφεί στο πρώτο κείμενο του «Παραρτήματος» με τίτλο: «Αγγλικός όλμος στη γωνία Μεθώνης και Εμμανουήλ Μπενάκη» που αποτελεί έναν επίκαιρο και οξυδερκή αναστοχασμό του γεγονότος του πολέμου με βάση το φροϋδικό κείμενο *Γιατί πόλεμος*:

Είναι, επίσης, το παιδί που πάλι μαζί με την αδελφή του Λίζα περνάνε μέσα από οδομαχίες, και τότε συμβαίνει «κάτι μαγικό», το οποίο θα διαλευκάνει ο ενήλικος με τον ψύχραιμο υπολογισμό του χρόνου αλλαγής του γεμιστήρα από τον θείο Περικλή. ⁷ ή είναι το παιδί που μαζί με τον πατέρα του και την αδελφή του θα βρεθεί στο αστυνομικό τμήμα μετά από μια διένεξη του πατέρα του με έναν αστυνομικό. Και είναι ο ενήλικος που ομολογεί: «αυτή η σκηνή του πατέρα μου που τα βάζει με την εξουσία είναι σχεδόν ένα ορόσημο στη ζωή μου». ⁸ Τέλος, είναι το παιδί που από το μπαλκόνι βλέπει να απομακρύνονται ο πατέρας και η μητέρα του μαζί με δυο ένοπλους συνοδούς –κι εκεί πια «η αγωνία έχει φτάσει στο κατακόρυφο», κι ο ενήλικος που μεταφράζει τη σύλληψη του πατέρα ως ομήρου. ⁹

Όμως, εκτός από τη «μνήμη που θυμάται» έχουμε και τη «μνήμη που ξεχνά», όπως διαβάζουμε στο «Κοντραμπάντο της μνήμης», το δεύτερο κείμενο του «Παραρτήματος», ή αλλιώς την «απόσβεση μνήμης», που ο ενήλικος θα συσχετίσει με το «άγχος και την αγωνία» που προκαλείται από την απουσία του πατέρα, ή με τη συναισθηματική φόρτιση κατά την επιστροφή του «γενειοφόρου» πατέρα, «μετά δηλαδή από την περίοδο της ομηρίας». ¹⁰ Τέλος, το παιδί θα γίνει έφηβος και η νόσηση των αμυγδαλών θα γίνει «η τελευταία πράξη μιας τραγωδίας που άρχισε το καλοκαίρι του

1939 με τον κοκίτη και πήρε τέλος με την εξώδιο τελετουργία της αμυγδαλεκτομής... Έκτοτε, ούτε με θεώρησα, ούτε άφησα να με θεωρήσουν ως έναν εν δυνάμει άρρωστο... ΕΤΣΙ ΕΝΗΒΩΘΗΚΑ». ¹¹

Στο σημείο όμως αυτό οφείλουμε να σημειώσουμε ότι τα 89 σπαράγματα των μνημονικών ιχνών πλαισιώνονται από μια ειδική σειρά περικειμενικών στοιχείων, ¹² αυστηρά ταξινομημένων σε κεφάλαια, που λειτουργούν ως δείκτες ανάγνωσης. Ειδικότερα, το κεφάλαιο «Τεκμήρια» που αποτελείται από φωτογραφίες και αλλο-γραφικά δεδομένα, όπως και το κεφάλαιο «Εικόνες», όπου παρουσιάζονται κτήρια από τις οδούς των αναμνήσεων, αποδίδουν αντιστικτικά και με εξαιρετική ενάργεια την πραγματολογική διάσταση του corpus των μνημονικών ιχνών. Έτσι, είναι η στιγμή που θα συναντήσουμε π.χ. φωτογραφίες του πατέρα με το τρίχρονο παιδί, τη φωτογραφία του «γενειοφόρου» πατέρα, «μετά δηλαδή από την περίοδο της ομηρίας», θα διαβάσουμε το «Ημερολόγιον ομηρίας Βασιλείου Τζαβάρα», την «Άδεια στην Αναστασία Τζαβάρα να επισκεφθεί τον κρατούμενο σύζυγό της», μια δακτυλόγραφη «Αντικομμουνιστική προπαγάνδα», επιστολές, υπομνήματα του πατέρα κλπ.

Τέλος, στο διήγημα «Ουδεπώποτε» που είναι αυτοβιογραφικό, σύμφωνα με τον υπότιτλο, αποτυπώνεται η αρχαϊκή εμπειρία της πάλης με μια θανατηφόρο αρρώστια εκείνη την εποχή, τον κοκκύτη, λίγες μόλις μέρες μετά τη γέννηση. ¹³ Ήδη, λοιπόν, τη στιγμή της γέννησης, η ελλοχεύουσα απειλή του θανάτου σημαδεύει τον πρώτο μήνα της ζωής. Μόνο που η ζωή θριαμβεύει, κι αυτός ο θρίαμβος ενσαρκώνεται με τον πιο εύγλωττο τρόπο στο όνομα Αθανάσιος / Θανάσης που θα είναι «Αειθανής και Αειζών», ή αλλιώς «ο πάντοτε φοβούμενος τον θάνατο» και «ο αείποτε θνήσκων». ¹⁴ Ταυτόχρονα, όμως, είναι η στιγμή που ορίζεται και το πεπρωμένο του αφηγητή ως «ψυχαγωγού και νεκροπορθμέα». ¹⁵ Μόνο που εκείνος επιλέγει να γίνει «ψυχαγωγικός νεκροκόμος». ¹⁶

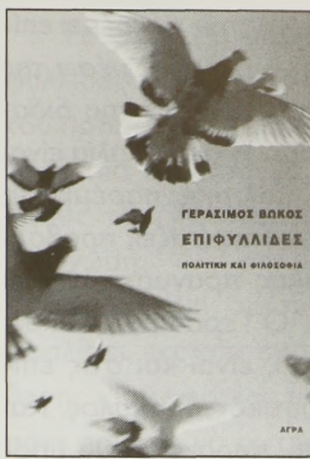
Στο σημείο αυτό οφείλουμε να σημειώσουμε ότι: α) το σημαίνον «ψυχαγωγός», πέρα από την αρχική του σημασία, που είναι αυτός που άγει-οδηγεί τις ψυχές των νεκρών στον Άδη, και την τρέχουσα, αυτού που προσφέρει ψυχαγωγία έχει και τη σημασία αυτού που μπορεί να προσφέρει την αγωγή, την καθοδήγηση της ψυχής, και β) το σημαίνον «νεκρός» ως επίθετο, δεν περιορίζεται μόνο στη σημασία του άψυχου, αλλά χρησιμοποιείται και για να δηλώσει μεταφορικά την έλλειψη ζωής, ζωτικότητας. Συνεπώς, το σημαίνον «νεκροκόμος» εκτός

από την προφανή σημασία εκείνου που φροντίζει τους νεκρούς, μπορεί να σημαίνει και εκείνον που περιποιείται αυτούς που πάσχουν από έλλειψη ζωής, ζωτικότητας, που η ψυχική ασθένεια επιφέρει.

Ο «ψυχαγωγικός νεκροκόμος», λοιπόν, δεν είναι παρά η ευφυής μεταφορά του ψυχαναλυτή-ψυχιάτρου που μετά το *Ταξίδι από τα Κύθηρα* παλιννοστεί στην *Οδό Ιπποκράτους*, και συναντά εκ νέου τα «αυτογραφικά»¹⁷ του σημαίνοντα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Βλ. Θανάσης Τζαβάρας, «Προγραφόμενα», *Οδός Ιπποκράτους. I Σεπτεμβρίου 1939 - 7 Μαΐου 1954*, Πλέθρον, Αθήνα 2011, σ. 12.
- 2 Βλ. Τζαβάρας, «Θυμάμαι», *Οδός Ιπποκράτους*, ό.π., σ. 25-74.
- 3 Βλ. Τζαβάρας, «Κοντραμπάντο της μνήμης», *Οδός Ιπποκράτους*, ό.π., σ. 130.
- 4 Βλ. Genette Gérard, *Figures III*, Seuil, Παρίσι 1972.
- 5 Βλ. Τζαβάρας, «Θυμάμαι», ό.π., σ. 25-26.
- 6 Αυτ., σ. 29.
- 7 Αυτ., σ. 31-32.
- 8 Αυτ., σ. 36-37.
- 9 Αυτ., σ. 29-30.
- 10 Αυτ., σ. 34, 35-36.
- 11 Πβ. Τζαβάρας, *Οδός Ιπποκράτους*, ό.π., σ. 73-74.
- 12 Βλ. Genette Gérard, *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Seuil, Παρίσι 1982.
- 13 Στο κεφάλαιο «Γεννήθηκα» διαβάζουμε: «Γεννήθηκα στις 3 Ιουνίου του 1939 στην Αθήνα, και στις 18 του ίδιου μήνα αρρώστησα από κοκίτη. Θανατηφόρος νόσηση για εκείνη την εποχή, και κυρίως γι' αυτή την ηλικία [...] Αρχές Ιουλίου άρχισα να παίρνω το καλύτερο. Σώθηκα». Τζαβάρας, *Οδός Ιπποκράτους*, ό.π., σ. 23.
- 14 Βλ. Τζαβάρας, «Ουδεπώποτε», *Οδός Ιπποκράτους*, ό.π., σ. 76-77.
- 15 Αυτ., σ. 76.
- 16 Αυτ., σ. 77.
- 17 Η επιλογή του όρου «αυτο-γραφικός» που εμφανίζεται στα «Προγραφόμενα», παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αν λάβουμε υπόψη μας ότι η αυτογραφία (αυτογραφικός-ή-ό), είναι μέθοδος μεταφοράς για λιθογραφική εκτύπωση, κατά την οποία μεταφέρονται επάνω στη λιθογραφική πλάκα κείμενα και σχέδια που προορίζονται για εκτύπωση, τα οποία έχουν χαραχθεί επάνω σε ειδικό χαρτί με ειδική μελάνη. Βλ. Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, λήμμα «αυτογραφία», Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 1998). Σε αυτή τη διαδικασία, είναι απολύτως ανικνεύσιμη η παρουσία της πρωτογενούς μνήμης (*μνήμη*) ως εγγραφή επάνω σε ειδικό χαρτί με ειδική μελάνη και η δευτερογενής μνήμη (*ανάμνηση*) ως επανεγγραφή / μεταφορά πάνω στην λιθογραφική πλάκα, προς λιθογραφική εκτύπωση.

Για το βιβλίο:

Γεράσιμος Βώκος, *Επιφυλλίδες: Πολιτική και Φιλοσοφία*, Άγρα, Αθήνα 2011.¹

ΣΠΥΡΟΣ ΜΟΣΧΟΝΑΣ

Ο Γεράσιμος Βώκος είναι φίλος μου. Κατά συνέπεια, μπορώ να μιλήσω για το βιβλίο του αντικειμενικά, μετά λόγου γνώσεως. Κι αυτό θα κάνω. Και παρακαλώ έτσι να μ' ακούσετε. Ας μου επιτραπεί να προσποιηθώ ότι μιλάω χωρίς συγκίνηση.

Επιφυλλίδες

Επιφυλλίδες. Πολιτική, Φιλοσοφία. Τρεις λέξεις. Ο υπότιτλος ορίζει τη θεματολογία των κειμένων, ο τίτλος το είδος των κειμένων.

Αρχίζω, λοιπόν, από τον τίτλο: τι είδους κείμενα είναι αυτά;

Πρόκειται για 52 επιφυλλίδες δημοσιευμένες στο *Κυριακάτικο Βήμα* από 29/8/1993 (η παλαιότερη) μέχρι και 26/1/2003. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι θα υπάρξει και δεύτερος τόμος με επιλογή από τις πιο πρόσφατες επιφυλλίδες.

Επιφυλλίδες, δηλαδή δημοσιογραφικά κείμενα επιχειρηματολογίας και γνώμης. Τέτοια κείμενα πρέπει να έχουν, χωρίς να επιδεικνύουν, πολλές αζήτητες αρετές για να επιζησουν της παράδοξης συνθήκης γραφής τους: ως δημοσιογραφικά κείμενα, οι επιφυλλίδες είναι κείμενα *περιστασιακά*: χρειάζονται την επικαιρότητα για να διαβαστούν, που όμως είναι και ο λόγος να μη διαβάζονται πια. Αλλά ως κείμενα επιχειρηματολογίας και γνώμης, οι επιφυλλίδες είναι κείμενα ανεπίκαιρα: επικαλούνται, ή προϋποθέτουν, αρχές, επιχειρήματα, αναλογίες που δεν ανήκουν αποκλειστικά σε μία περίπτωση.

Οι αφορμές των επιφυλλίδων του Βώκου (*αυτών* επίσης πολλών από τις αθη-

Ο Σπύρος Μοσχονάς διδάσκει γλωσσολογία και φιλοσοφία της γλώσσας στο Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών.

σαύριστες) σπάνια είναι άμεσες, σπάνια θεματοποιούνται. Ίσως μόνο «Ο θίασος των ισχυρών και ο θρίαμβος του θανάτου» (σ. 58-61), επιφυλλίδα δημοσιευμένη τον Απρίλιο του 1999, να μιλά ευθέως για μία *περίσταση*: τον πόλεμο στη Γιουγκοσλαβία. Αναφορές, βέβαια, έχουμε αρκετές: στη διάσκεψη της Γένοβας και στις διαδηλώσεις εναντίον της παγκοσμιοποίησης («Το πλοίο των τρελών», σ. 91-93), στη συνεδρίαση των ηγετών της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο Μπουένος Άιρες (σ. 53: εύχεται «την επόμενη φορά, με το καλό, [να συνεδριάσουν στη] σελήνη»), στα «πρόσφατα κοινωνικά γεγονότα στη Γαλλία» (η σχετική επιφυλλίδα, «Δύσκολα προβλήματα και απλές λύσεις», σ. 174-177, δημοσιεύτηκε 6.1.1996). Αναφορές: δεν είναι αυτά τα *θέματα* των επιφυλλίδων.

Άλλες φορές, περισσότερες, η αφορμή είναι έμμεση, μόλις διακριτή: στο «Δεν ξέρω, Κάτια, δεν ξέρω!» (σ. 78-81), αφορμή είναι, ας πούμε, η περιοδικά διογκούμενη, και πάντοτε προσποιητή, απορία: «επιτέλους, γιατί δεν μιλούν οι διανοούμενοι;» (δηλαδή, «γιατί δεν λένε οι διανοούμενοι αυτά που θέλουμε να λένε;»), ενώ, όταν μιλούν, η συνήθης αντίδραση είναι: «τώρα, γιατί δεν κάθονται στ' αβγά τους;», δηλαδή στο περιχαρακωμένο πεδίο της ειδικότητάς τους.

Υπάρχουν, τέλος, και τα κείμενα χωρίς αφορμή –χωρίς προφανή αφορμή– δηλαδή, λ.χ., η «Ιστορία χωρίς τέλος» (σ. 197-199) μας παρουσιάζει ένα έγγραφο του 1775 στα αρχεία της παρισινής αστυνομίας, με το οποίο ένας σύζυγος καταγγέλλει τη γυναίκα του για εγκατάλειψη στέγης, όταν αυτή παρσύρεται από τις διασκεδάσεις και την κοσμική ζωή! Τέλος: αυτό είναι όλο. Η επιφυλλίδα θα μπορούσε να είναι εξίσου μία άσκηση στην ιστοριογραφία των Annales και ένα διήγημα στο ύφος του Δανιήλ Χαρμς.

Κείμενα χωρίς ή με ελάχιστη αφορμή, αλλά όχι ανεπίκαιρα. Ο περιορισμός, η μετάθεση, η αποσιώπηση της αφορμής δίνει στα κείμενα αυτά *ευρίτητα αναφοράς*. Ας διαβάσουμε, λ.χ. την επιφυλλίδα «Ο χρυσός, η λάσπη και το αίμα» (σ. 62-64). Σ' αυτήν ο Βώκος διαβάζει Μαρξ, την *Πάλη των τάξεων στη Γαλλία* (παρεμπιπτόντως, δημοσιογραφικά κείμενα είναι κι αυτά, του 1850). Ο Μαρξ μιλάει για τη χρηματιστική αριστοκρατία, για την πολιτική των δανείων, τη λεηλασία του κράτους, όλα αυτά δηλαδή που μας καίνε σήμερα.

Τα κείμενα του Βώκου, όπως όλες οι επιφυλλίδες, είναι κείμενα αυτόνομα, διαβάζονται μόνα τους, και σπανίως δημοσιεύ-

ονται σε συνέχειες, με εξαίρεση δύο τριάδες:

α. «Το χιούμορ του Χιουμ», «Λειτουργήματα και αξιώματα», «Ελευθερία και μισαλλοδοξία» (σ. 118-129) και

β. «Η μεταφυσική και η θάλασσα» (σ. 150-161), και τρεις δυάδες:

α. «Ο Μαύρος Κώδικας», «Ο Μαύρος Κώδικας και η θεωρία» (σ. 162-169),

β. «Κράτος και φόβος», «Κράτος και θάνατος» (σ. 178-187), και

γ. «Οι τιμωρίες της Ευρώπης» και «Το πανωφόρι του θορίβου» (σ. 191-196· η τελευταία δυάδα για έργα του Πωλ Βαλερί).

Αν και αυτόνομες, πολλές επιφυλλίδες πιάνουν νήματα που οδηγούν –από πολύ νωρίς– ή θα οδηγήσουν –σύντομα ελπίζω– σε άλλα, συνθετικά έργα του Γεράσιμου Βώκου. Σημειώνω πως ούτε μία από τις επιφυλλίδες αυτές δεν παραπέμπει σε δουλειά του ήδη δημοσιευμένη αλλού (στην αυτολογκλοπή, να ξέρετε, καταφεύγουν όσοι ξεμένουν από θέματα). Και ίσως κάποιες απ’ τις επιφυλλίδες του ν’ αποτελούν δοκιμές για δύο βιβλία που ξέρω ότι ετοιμάζει ο Γεράσιμος Βώκος. Στο «Η μεταφυσική και η θάλασσα», λ.χ. μια σειρά τριών επιφυλλίδων για την ιστορία της φιλοσοφίας και τη διδασκαλία της, διαβάω ιδέες για το βιβλίο του *Το νησί*. Σε επιφυλλίδες, όπως το «Άσυλο ανιάτων» (σ. 25-28), «Ο γιατρός και ο τρελός» (σ. 203-205), αλλά κυρίως στην πιο πρόσφατη, ελευθερόστομη επιφυλλιδογραφία του, όπου γράφει με το φλέγμα ενός Τζόνθαν Σουίφτ, νομίζω ότι δοκιμάζει ιδέες για το βιβλίο του *Οι μικροί τρελοί*.

Τέλος, ο αναγνώστης ας έχει υπόψη του, γενικότερα, ότι είναι πολλές δεκάδες οι επιφυλλίδες, κάθε είδους και θεματολογίας, της ίδιας περιόδου ή μεταγενέστερες, που δεν έχουν περιληφθεί σ’ αυτόν τον τόμο.

Μια κουβέντα μόνο περί ύφους: οι επιφυλλίδες αυτές είναι, ως ένα βαθμό, και δοκιμές ύφους. Θα έλεγα, με κίνδυνο να θεωρηθώ υπερβολικός, λογοτεχνικού ύφους. Και είναι γνωστό, ότι για πολλούς συγγραφείς και λογίους η επιφυλλιδογραφία αποτέλεσε άσκηση ύφους προς άλλα, μεγαλύτερα έργα· δηλαδή, για όσους συγγραφείς έχουν να παραδώσουν μεγαλύτερα έργα.

Πολιτική και φιλοσοφία

Περνάω τώρα στον υπότιτλο. Η θεματολογία των επιφυλλίδων καθορίζεται από τις δύο λέξεις, πολιτική και φιλοσοφία.

Η σειρά και η σύμπλεξή τους δεν είναι τυχαία. Η επιφυλλιδογραφία, πιστεύω, επιτρέπει στον Βώκο όχι μόνο να κάνει ιστορία της φιλοσοφίας και φιλοσοφία της πολιτικής (όπως σε πολλά μη δημοσιογραφικά,

ακαδημαϊκά κείμενά του)· του επιτρέπει επίσης να κάνει πολιτική – πολιτική μέσω της φιλοσοφίας· ακριβέστερα, μέσω της διδασκαλίας της φιλοσοφίας. Η διδασκαλία είναι για τον Βώκο πράξη πολιτική, παρέμβαση που σχολιάζει, εξηγεί, δια φωτίζει, προβάλλει όψεις της πολιτικής πραγματικότητας που μας διαφεύγουν. Ο Γεράσιμος Βώκος, όπως στο αμφιθέατρο, είναι και στις επιφυλλίδες του χαρισματικός δάσκαλος. Και με ποιον άλλον τρόπο, παρακαλώ, θα μπορούσε κανείς να διδάξει φιλοσοφία της πολιτικής, αν όχι δείχνοντας πώς και γιατί η πολιτική μάς αφορά.

Έτσι, οι *μηχανισμοί επιβολής του φόβου* (Σπινόζα) ή τα *νήματα της φαντασίας* (Πασκάλ) είναι έννοιες που ο Βώκος αντλεί από αγαπημένους του φιλοσόφους για να μας δείξει, εδώ τώρα, στην τρέχουσα πολιτική επικαιρότητα, αυτήν δηλαδή που αντιλαμβανόμαστε λιγότερο, διότι ζούμε σ’ αυτήν –να μας δείξει «αυτόν τον τερατώδη ιστό των αμοιβαίων υπηρεσιών που ονομάζουμε πολιτική» (σ. 105). Φιλοσοφία, που διδάσκεται με δόσεις, σε επιφυλλίδες, δηλαδή σε κείμενα επίκαιρα και ανεπίκαιρα, κείμενα που παρέρχονται –αναρωτιέστε πόσο επίκαιρη μπορεί να είναι; Θα αρκεστώ να σας διαβάσω έναν ορισμό της πολιτικής, του ίδιου του Βώκου (δεν είναι από τις επιφυλλίδες του· στο YouTube τον βρήκα). Είναι, νομίζω, μέτρο της επιτυχίας του ορισμού η *αμεσότητα* της εφαρμογής του και ο ορισμός αυτός –ελπίζω να συμφωνήσετε– ταιριάζει απόλυτα στην τρέχουσα επικαιρότητα. Διαβάω: «*Πολιτική*. Τόπος, στον οποίο συνυπάρχουν αφενός η ορατή, διά γυμνού οφθαλμού αγριότητα και αφετέρου η προσπάθεια εξωραϊσμού της, η οποία συνήθως παίρνει τη μορφή της συναίνεσης».

Και αφού, από την περασμένη βδομάδα περάσαμε κιόλας στην εποχή της συναίνεσης, θα σας διαβάσω, από το βιβλίο τώρα, κι αυτές τις δύο γραμμές, ακόμη πιο επίκαιρες: «οι περίοδοι που αδιαφορούν περισσότερο για τη λαϊκή συναίνεση είναι ακριβώς οι περίοδοι στις οποίες θεμελιώνεται μια καινούργια εξουσία» («Το χιούμορ του Χιουμ», σ. 121).

Αν η πολιτική είναι τόπος, οι φιλόσοφοι, οι λογοτέχνες, τα «ιστορικά πρόσωπα» για τα οποία γράφει ο Βώκος –εγώ, εσείς, εμείς– συναντιόμαστε σ’ αυτόν. Αλλά πού ακριβώς; Συναντιόμαστε όλοι στην ιστορία, σ’ αυτή τη *συζήτηση μεταξύ κρατών και θανάτου* –έτσι ορίζεται η ιστορία από τον Βώκο (σ. 187). Στριμωχνόμαστε επίσης σ’ εκείνο τον χώρο, όπου οι πράξεις του καθενός αποκτούν συνέπειες για όλους τους άλλους. Αυτός ο τόπος συνάντησής μας ονομάζεται, αν δεν κάνω λάθος, *ηθική*. Εδώ,

λέει ο Βώκος, χρειάζεται προσοχή. Η ηθική συχνά μπερδεύεται με την ηθικολογία. Η σκοπιά του Βώκου δεν είναι ούτε ηθική ούτε, πολύ περισσότερο, ηθικολογική. Η ματιά του είναι αυτή της *ηθολογίας*, εκείνης δηλαδή της αμερόληπτης –στο μέτρο του δυνατού– παρατήρησης των ανθρώπινων πράξεων που απεχθάνεται την ηθικολογία και δυσπιστεί απέναντι στην ηθική, διότι την ενδιαφέρει να δει, να καταλάβει, να περιγράψει –όχι να προγράψει. Η ηθική και η ηθικολογία είναι τα πρώτα αντικείμενα της ηθολογίας.

Οι επιφυλλίδες του Βώκου δημοσιεύονται σε μια εποχή που περισσεύει η ηθικολογία. «Σε μια τέτοια εποχή, όχι ακριβώς αμφισβήτησης αλλά κρίσης των αξιών, όπως θα λέγαμε σήμερα, εμφανίστηκαν άνθρωποι που κατάλαβαν ότι οι αξίες καθαυτές μπορεί να γίνουν αντικείμενο επιχειρηματικής δραστηριότητας» («Η απάτη της τέχνης και το ήθος του συγγραφέα», σ. 35· ο Μπαλζάκ είναι η αφορμή για τα λόγια αυτά). Ο Βώκος παρατηρεί «τους υψηλούς βαθμούς ανάπτυξης της ηθικολογίας» (σ. 36), τις «σοβαροφανείς αναφορές στην αξιοκρατία [που] όλο και πυκνώνουν», (σ. 73), την «ηθική [να] αναπαύεται στην κοινοτοπία της κατήχησης» («Ηθολογία και κατήχηση», σ. 82). Σημειώνει σε μια νεότερη επιφυλλίδα του: «κάθε φορά που ένας πολιτικός καταφέρνει να γίνει πρωθυπουργός ή κάπως αρχηγός μετουσιώνεται σε φλύαρο αρχάγγελος της ηθικής» («Σανιδισμός και δικαιοσύνη», 3.8.2008). Όπως και οι ηθολόγοι (Μονταίν, Πασκάλ, Λα Ροσφουκώ, Λα Μπρυγιέρ), τους οποίους γνωρίζει καλά, ο Γεράσιμος Βώκος στρέφει τα βέλη του, «μετρώντας την απόσταση που χωρίζει τις λέξεις από τα πράγματα, εναντίον όλων όσοι θεωρούν εαυτούς κήρυκες της αρετής» («Ηθολογία και κατήχηση», σ. 84).

Ο Γεράσιμος Βώκος είναι μανιώδης αναγνώστης. Επειδή είμαι κι εγώ, αυτό δεν μ’ εντυπωσιάζει ιδιαίτερα. Αντιθέτως, με εντυπωσίαζε πάντα πόσο προσεκτικός, πόσο διεισδυτικός αναγνώστης είναι. Μ’ εντυπωσίαζε, επίσης, η ικανότητά του να μιλάει για κείμενα που δεν τα έχει μπροστά του, από μνήμης.

Στις επιφυλλίδες αυτές, εκτός βέβαια από τον Σπινόζα και τον Πασκάλ, εκτός από τον Καντ, τον Καρτέσιο, τον Χιουμ και τον Χομπς, ο Βώκος διαβάει Σοπενάουερ, Νίτσε, Φουκώ, Μακιαβέλλι, Μοντεσκιέ, Τοκβίλ, Μαρξ... *Μας* διαβάει επίσης –όπως είναι προτιμότερο να λέμε για λογοτεχνικά κείμενα– Μπαλζάκ, Αντρέ Ζιντ, Ουγκώ, Τσέχοφ, Τολστόι, Βαλερί, Σουίφτ, Αντρέα Φραγκιά. Γράφει για ιστορικά πρόσωπα, τον Γαβριήλ de la Reynie, αρχηγό της πρώτης

οργανωμένης αστυνομικής υπηρεσίας, της Αστυνομίας του Παρισιού, και για πρόσωπα φανταστικά, τον Νικολάι Στεπάνοβιτς, τον γερασμένο, μοναχικό, κουρασμένο «καθηγητή πανεπιστημίου, με πραγματικό έργο, αναγνωρισμένο στην πατρίδα του και στο εξωτερικό», ήρωα του Τσέχοφ.

Πώς διαβάζει ο Βώκος; Δηλαδή, πώς μας μαθαίνει να διαβάζουμε; Μας μαθαίνει να διαβάζουμε αργά. Πιστά. Συχνά, αρκεί να παραθέσουμε τα ίδια τα λόγια ενός συγγραφέα (όπως στα «Όταν η ισχύς διώκει τη δικαιοσύνη», σ. 54-57, παράθεμα από Πασκάλ· «Ο χρυσός, η λάσπη και το αίμα», σ. 62-65, παράθεμα από Μαρξ· κ.ά.) Αρκεί να διαβάσουμε μεγαλόφωνα, δηλ. μεγαλόθυμα. Η ανάγνωση επίσης πρέπει να είναι θερμή, έτσι ώστε να μας αφορά αυτό που διαβάζουμε.

Με τον Γεράσιμο Βώκο έχουμε μοιραστεί το ίδιο γραφείο. Τον έχω παρακολουθήσει να προετοιμάζει τα μαθήματά του ώρες ολόκληρες, να γεμίζει με σημειώσεις δεκάδες σελίδες, γράφοντας προσεκτικά με την πένα του πατέρα του. Και στο τέλος να φεύγει βιαστικά για το μάθημα, παίρνοντας μαζί του ένα απόσπασμα λίγων σειρών από το έργο ενός φιλοσόφου· όλα τ' άλλα τ' άφηνε πίσω. Αυτό το ένα απόσπασμα αρκούσε.

Η δική μου ανάγνωση ήταν πάντα εσωτερική. Θα σας διαβάσω πάντως δύο αποσπάσματα από τις επιφυλλίδες του Βώκου. Το πρώτο είναι από το «Δεν ξέρω, Κάτια, δεν ξέρω!» (σ. 80). Η ηρωίδα του Τσέχοφ, η Κάτια, νεαρή γυναίκα, ζητάει τη συμβουλή του θετού της πατέρα Νικολάι Στεπάνοβιτς. Μεταφράζει –και διαβάζει– ο Γεράσιμος Βώκος: «Δεν μπορώ να ζήσω άλλο έτσι, δεν το αντέχω· πείτε μου τώρα αμέσως τι πρέπει να κάνω. Είσαστε έξυπνος, μορφωμένος, σοφός· έχετε μεγάλη πείρα στη ζωή, είσαστε καθηγητής Πανεπιστημίου. Σας νιώθω σαν πατέρα μου, είσαστε ο μοναδικός μου φίλος: πείτε μου τι πρέπει να κάνω». Κι ο γερασμένος άνθρωπος, που μόλις μπορεί να σταθεί όρθιος από την κούραση, αναστατωμένος από τον σπαραγμό της κοπέλας και ανήμπορος μπροστά στην απελπισία της, απαντά: «Ειλικρινά δεν ξέρω. Κάτια, δεν ξέρω».

Προφανώς ο Νικολάι Στεπάνοβιτς είναι ο μόνος που δεν ξέρει. Γιατί όλοι οι άλλοι ξέρουν. Αρκεί να παρακολουθήσει κάποιος τους πολιτικούς, για παράδειγμα, και θα διαπιστώσει ότι τα ξέρουν όλα...

Και συνεχίζει ο Βώκος. Αλλά μπορούμε να συνεχίσουμε εμείς. Κι οι πανεπιστημιακοί δεν τα ξέρουν όλα; Κι οι τεχνοκράτες; Κι οι δημοσιογράφοι δεν τα ξέρουν όλα; Κι ο επιβάτης λεωφορείου, αν τον ρωτήσετε;

Το δεύτερο απόσπασμα από τις επιφυλλίδες του Βώκου μιλάει γι' αγαπημένο του πρόσωπο. Είναι από αυτά τα κείμενα με τα οποία ένας συγγραφέας τιμά τους νεκρούς του. Προσέξτε πώς καθυστερεί η ανάγνωση:

«Υπάρχουν ορισμένοι που έχουν εξασφαλίσει, εκόντες άκοντες, ένα είδος ελεύθερης κυκλοφορίας που τους επιτρέπει να πάνε παντού, να ρωτήσουν τα πάντα και να απαιτήσουν απαντήσεις. Ακόμη περισσότερο χλευάζουν, όταν οι απαντήσεις τούς φαίνονται πρόχειρες, θυμώνουν όταν τις αισθάνονται βολικές και –ανυπόφορο αυτό– σκύβουν το κεφάλι σιωπηλοί όταν τις κρίνουν κίβδηλες. Ένας απ' αυτούς είναι για μένα ο Αντρέας Φραγκιάς» (σ. 100).

Και για μένα ο Γεράσιμος Βώκος.

Εφημερίδες διάβαζα πάντα για τις στήλες βιβλίου και για τις επιφυλλίδες δυοτριών ανθρώπων, που με τον καιρό έγιναν φίλοι μου. Ο Γεράσιμος Βώκος είναι ένας από αυτούς, είναι δηλαδή ένας απ' τους λόγους που εξακολουθώ να διαβάζω εφημερίδα.

Νιώθω ωφελημένος και το κέρδος μου δεν το αισθάνομαι μικρό. Πασκάλ και Σπινόζα, αν υποτεθεί ότι κάτι ξέρω, ο Βώκος μου δίδαξε. Τους *Παραχαράκτες* του Αντρέ Ζιντ, τη «Βαρετή ιστορία» του Τσέχοφ, τη *Γλώσσα του τρίτου Ράιχ* του Βίκτωρ Κλέμπερερ τα ανακάλυψα από τις επιφυλλίδες του. Τα συστήνω τώρα κι εγώ στους φοιτητές και στις φοιτήτριές μου. Κυρίως, νιώθω ωφελημένος γιατί πολλές Κυριακές αισθάνθηκα ότι σ' αυτήν την παράνοια που λέγεται ευφημιστικώς «ελληνική δημόσια σφαίρα» υπάρχει κάποιος, ο οποίος μπορεί νηφάλια να με καθοδηγήσει και στον οποίο μπορώ να διατυπώσω απορίες. Καμιά φορά η πιο αποκαλυπτική απάντησή του είναι: «Δεν καταλαβαίνω τίποτα!»

Τέτοιο όφελος είχα από το βιβλίο, δηλαδή από τις επιφυλλίδες του Βώκου. Δεν το θεωρώ μικρό και μακάρι άλλοι να έχουν άλλο, μεγαλύτερο.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

- 1 Ομιλία στην εκδήλωση παρουσίασης του βιβλίου που έλαβε χώρα στην ΕΣΗΕΑ, 14 Νοεμ. 2011.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΤΑΥΡΑΚΑΚΗΣ

Για το βιβλίο: Γεράσιμος Βώκος, *Επιφυλλίδες: Πολιτική και Φιλοσοφία*, Άγρα, Αθήνα 2011, 216 σ. ¹

Ο Γεράσιμος Βώκος είναι συνάδελφός μου στο Πανεπιστήμιο, και μάλιστα όχι μόνο συνάδελφος μου, είναι και –με μια έννοια– προϊστάμενός μου. Ίσως μάλιστα, αυτό να με εκθέτει στα μάτια μερικών από εσάς: δεν αποτελεί σύμπτωμα ενός διεφθαρμένου/διαπλεκόμενου/διαβλητού κλπ. κλπ. πανεπιστημίου; Ποιος ξέρει τι λιβάνισμα θα αισθανθώ υποχρεωμένος να κάνω στον πρόεδρο του Τμήματός μου; Ποιος ξέρει σε τι ύψη υποκρισίας και κολακειάς θα αναγκαστώ να ανεβάσω τον λόγο μου;

Λοιπόν, το πρώτο πράγμα που θέλω να σας πω για τον Γεράσιμο Βώκο είναι ότι αν δρούσα έτσι, είμαι σίγουρος ότι θα σταματούσε να μου μιλάει, αν δεν με πλάκωνε και στο ξύλο. Από τις πρώτες μας συζητήσεις, όταν εντάχθηκα –πριν πέντε-έξι χρόνια– στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ, θυμάμαι πολύ καθαρά το πόσο ευθύς και απροϋπόθετος υπήρξε στην επικοινωνία μας, δίνοντας μου ίση ελευθερία και αυτονομία. Οφείλω να τον ευχαριστήσω γιατί, μαζί με τον Γιώργο Πάσκο –που ξεκίνησε αυτή την προσπάθεια– έφτιαξαν ένα Τμήμα, όπου κανένα φιλαράκι τους δεν βρήκε θέση, όπου κανένας συγγενής πανεπιστημιακού δεν στεγάστηκε, όπου καμία κομματική ή θεωρητική ταυτότητα δεν ζητήθηκε από κανέναν. Εξάλλου, αν τον λιβάνιζα σήμερα θα πρόδιδα τον ηθικό κώδικα που ρυθμίζει τη σχέση μας. Και ο οποίος υπαινικτικά τέθηκε σε μια από τις πρώτες συζητήσεις μας –γιατί με τον Γεράσιμο συζητάμε πολύ, γιατί από τον Γεράσιμο μαθαίνω διαρκώς και όχι μόνο για την πολιτική και τη φιλοσοφία, αλλά και για τη λογοτεχνία, την τέχνη, την ίδια τη ζωή, όπως μάθαινα για

Ο Γιάννης Σταυρακάκης διδάσκει σύγχρονη πολιτική θεωρία, με έμφαση σε ζητήματα δημοκρατίας, οικολογίας και ψυχανάλυσης, στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ.

όλα αυτά από τους παλιότερους δασκάλους μου.

Πώς τέθηκε ο κώδικας αυτός; Τον θυμάμαι να μου μιλάει με πάθος για το βιβλίο του Μπουλγκάκοφ, *Ο μαιτρ και η μαργαρίτα*, το οποίο –ατυχώς– δεν είχα διαβάσει μέχρι τότε. Και να μου τονίζει κάτι που επαναλαμβάνεται σε έναν από τους άξονες του εκπληκτικά επίκαιρου αυτού γραπτού, στο κομμάτι που αναφέρεται στον Πόντιο Πιλάτο: «το μεγαλύτερο ελάττωμα... η δειλία», είναι η φράση που συνεχώς επανέρχεται!² Η γραφή του Γεράσιμου –αλλά και η εν γένει στάση του, ο λόγος του στις συνελεύσεις, στα συνέδρια, κλπ.– διέπεται από αυτή την αρχή, την αξία της τόλμης, την οποία προσδοκά και από τους άλλους. Αλλά όχι της σκέτης τόλμης: πρόκειται για μια *τέχνη* της τόλμης, για μια τόλμη *έντεχνη* –κάτι που αντικατοπτρίζεται και στην ρητορική του, στα κείμενά του στο *Βήμα*, στις επιφυλλίδες του. Τόλμη να ελέγξει την εξουσία, κάθε εξουσία· τόλμη να διασχίσει τα σύνορα φιλοσοφίας, λογοτεχνίας, πολιτικής· τόλμη να ανατρέψει την κρατούσα σοφία (ή μάλλον την μεταμφιεσμένη παράνοια) της κάθε ημέρας, της κάθε εποχής.

Θα είμαι λοιπόν *τολμηρός*. Αλλά είμαι και *τυχερός*. Τυχερός γιατί μου βάζει – όχι πάντα, αλλά συνήθως –εύκολα. Όπως όταν μου στέλνει ένα κείμενο που γράφει για να το συζητήσουμε. Και τότε μου βάζει εύκολα, γιατί πολύ λίγα βρίσκω να του πω και τίποτε που ίσως θα τον στενοχωρούσε. Έτσι και σήμερα: εύκολα μου έχει βάλει, γιατί η συλλογή αυτή με τις επιφυλλίδες μόνο θετικούς συνειρμούς μου προκαλεί. Και σας διαβεβαιώνω πως δεν δειλιάζω. Επιτρέψτε μου, όμως, καθώς έχω εκτεθεί, να σας αποδείξω γιατί! Με τη βοήθεια μερικών παραδειγμάτων από το βιβλίο, φυσικά. Συγκεντρώνω τις παρατηρήσεις μου γύρω από τρία ερωτήματα: 1. Από ποια σκοπιά γράφει ο Βώκος; 2. Τι βλέπει από τη σκοπιά αυτή; 3. Πώς αντέχει αυτό που βλέπει;

1. Ξεκινώ με το πρώτο ερώτημα: από ποια σκοπιά γράφει; Διαβάζοντας και πάλι τα κείμενα, έτσι όπως έχουν επιλεγεί για τούτη την έκδοση –μιας και πρόκειται για μικρό μόνο μέρος του συνόλου όσων έχει δημοσιεύσει– θεωρώ ότι συνθέτουν ένα σύνολο από «οδηγίες προς ναυτιλομένους» για καιρούς σαν τους δικούς μας: επιχειρούν να δείξουν ότι δεν μπορεί να υπάρξει ανα-στοχασμός οποιουδήποτε κοινωνικού και πολιτικού ζητήματος απλώς σε τεχνοκρατικό επίπεδο, χωρίς την αναφορά στο *αυθεντικό φιλοσοφείν*. Χρησιμοποίησα μια βαρύγδουπη έκφραση – «αυθεντικό φιλοσοφείν»– για να κάνω εντονότερη τη συνθετότητα της θέσης

του Βώκου: αν πετυχαίνει το στόχο του –και νομίζω πως τον πετυχαίνει απόλυτα– είναι γιατί το φιλοσοφείν αυτό γίνεται αυθεντικό, ακριβώς επειδή δεν διεκδικεί αξιώσεις αριστοκρατικής υπεροχής, *a priori* ορθολογικότητας ή ανωτερότητας· αυτά μόνον οι εξουσίες τα επικαλούνται: αν μπορεί να δια φωτίσει τα προβλήματά μας, είναι γιατί αρθρώνεται στο επίπεδό τους. Παρατηρεί και μιλά από τη σκοπιά του λαού, όπως ο αγαπημένος του Μακιαβέλι (σ. 115) και με τα μέσα που καταλαβαίνει ο λαός, όπως ο άλλος αγαπημένος του, ο Μπαλζάκ, που έγραφε σε εφημερίδα (σ. 14).

Δεν ποντάρει στην αναζήτηση των αιώνιων φιλοσοφικών θεμελίων της πολιτικής, καθώς αυτά δεν αποτελούν παρά το δόλωμα που στήνει η πολιτική στους φιλοσόφους για την προσχηματική, εργαλειακή χρήση τους. Μόνο η απόσυρση από μια λογική θεμελίων μπορεί να ζωογονήσει τη θεωρία:

«Βεβαίως, με την απόφαση αυτή, η θεωρία θα έχανε πολλά από τα προνόμια που της παραχωρεί η πολιτική πράξη αλλά θα κέρδιζε, ίσως, τη δύναμη να περιγράψει την πολιτική πρακτική ως πραγματικότητα. Έτσι, για παράδειγμα, ένα καθεστώς, μια κυβέρνηση ή ένα κόμμα δεν θα μπορούσαν με την ίδια ευκολία να ανατρέξουν στις φιλοσοφικές αρχές που υποτίθεται ότι διέπουν τις πράξεις τους: θα ήταν υποχρεωμένα να συνυπάρξουν με αυτές καθεαυτές τις πράξεις, νόμιμες ή παράνομες, βίαιες ή ειρηνικές, άλογες, λογικές ή παράλογες αλλά πάντοτε ωμές και γυμνές. Είναι καιρός η φιλοσοφία να μιμηθεί τους μεγάλους δασκάλους της που εγκατέλειψαν το θεωρείο, κατέβηκαν στην πλατεία και έβλεπαν από κει τα έργα. Δεν έχαναν το χρόνο τους αναζητώντας ανύπαρκτα θεμέλια, γιατί από τη θέση αυτή διαπίστωναν, τουλάχιστον, αυτό που ξέρει όλος ο κόσμος: ότι τα πράγματα έχουν ήδη, προ πολλού, συντελεστεί αλλού. Ότι η παράσταση έχει ήδη αρχίσει, ότι συνεχίζεται, και ότι αυτή η διάρκεια είναι το μοναδικό της θεμέλιο.

Αν η θεωρία παραιτηθεί από τον μεγαλόσχημο τίτλο του θεμελιωτή, μπορεί να προβεί σε αθόρυβες πρακτικές διακρίσεις, οι οποίες ενδέχεται να ελέγξουν τους πολιτικούς αλλά και τους πνευματικούς ηγέτες, στις περιοχές της παντοκρατορίας τους» (σ. 123-124).

Έτσι, ο Βώκος βάζει σε παρένθεση, όταν γράφει, την αυθεντία που του προσδίδει η καθηγητική του ιδιότητα, και μας απευθύνεται ως ίσος προς ίσον, με μια αφοπλιστική ειλικρίνεια που μας γοητεύει: «Στο βιβλίο βρίσκονται συγγραφείς –κυρίως φιλόσοφοι– που αγαπώ και με βοηθούν να περ-

νάω καλά τη μέρα μου, τώρα που, πολλοί, τους οποίους δεν αγαπώ, φροντίζουν να την καταστρέψουν με μια ανεξήγητη μανία, λες και τους έχω κάνει το μεγαλύτερο κακό» (σ. 11). Δεν μας απευθύνεται ποτέ –για να το πω ψυχαναλυτικά– ως υποκείμενο που υποτίθεται ότι γνωρίζει, το γνωστό *sujet supposé savoir* του Λακάν, για να μας αποκαλύψει δηλαδή την απόλυτη αλήθεια και να καθορίσει τη συμπεριφορά μας. Εξου και το παράδειγμα της Κάτιας του Τσέχοφ που ζητά επιτακτικά την τελική λύση για να εισπράξει την ταπεινότητα μιας επίγνωσης της άγνοιας, ένα λογοτεχνικό, γνωστικό ισοδύναμο της στάσης του Μπάρτλμπυ του Μέλβιλ, του γνωστού «Θα προτιμούσα όχι» ή «Θα προτιμούσα να μην»:³ «Ειλικρινά δεν ξέρω... δεν ξέρω» (σ. 80). Αποστρέφεται, τέλος, ο Βώκος κάθε *ηθικολογική* προστακτική, χωρίς να απορρίπτει βέβαια τον *ηθικό* στοχασμό, με την έννοια του πολυ-αγαπημένου του Σπινόζα (σ. 104-105).

2. Τι βλέπει από τη σκοπιά αυτή ο Βώκος; Πολλά ενδιαφέροντα, επίκαιρα, και τολμώ να πω, προφητικά. Ας πάρουμε, για παράδειγμα, τις κρίσεις του για την Ευρωπαϊκή Ένωση:

«Αλλά και οι Ευρωπαίοι ιθύνοντες στις Βρυξέλλες δεν φάνηκαν, δημοσίως τουλάχιστον, να ανησυχούν υπερβολικά για τις μικρές αυτές διαφωνίες με την πολιτική που χάραξαν και την οποία σκοπεύουν, πάση θυσία, να επιβάλουν στις μεγάλες μάζες των υπηκόων τους στην Ευρώπη. Και εδώ το δίκιο και το σωστό μοιάζει να είναι με το μέρος των ειδικών που αποφασίζουν για τη μοίρα μας. Γνώστες των επιστημών της διαχείρισης και της υπέρτατης επιστήμης της οικονομίας, η οποία, στις μέρες μας, τείνει να αποκτήσει χαρακτήρα φυσικής αναγκαιότητας, οι διεθνείς ειδικοί αποφαινόμενοι, με τη σοβαρότητα που αρμόζει στη θέση τους και την αποστολή τους, ότι είναι αναπόφευκτο, για επιστημονικούς λόγους, οι πολλοί να δυστυχίσουν για το καλό της Οικονομίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση» (σ. 174).

Οι ηγέτες της Ένωσης «αποφασίζουν και διατάζουν... μόνο ρητορικά τους απασχολεί το αναμφισβήτητο γεγονός ότι όλο και μεγαλύτερες μάζες ανθρώπων απέχουν από τις εκλογικές διαδικασίες· έτσι όπως πάει το πράγμα σε λίγο θα εκλέγονται μεταξύ τους, μια και τα ενδιαφέροντά τους, καθώς φαίνεται, δεν συμπίπτουν με τα δικά μας. Ίσως έτσι εξηγείται το γεγονός ότι οι ηγέτες –οι ηγέτες!– της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα συνεδριάσουν αυτή τη φορά μακριά από την Ευρώπη, στο Μπουένος Άιρες, νομίζω. Την επόμενη φορά, με το καλό, μπορεί να προτιμήσουν τη Σελήνη» (σ. 53). Τε-

λικά, όπως γνωρίζουμε, προτίμησαν τις Κάννες!

Εξίσου προφητικές είναι οι αναφορές του στα κείμενα του Μαρξ για τη Γαλλία, όπου και η αφόρητα επίκαιρη αναφορά στην «βασιλεία των τραπεζιτών» (σ. 63).

3. Πώς το αντέχει αυτό που βλέπει; Εδώ, τον βοηθά το πραγματικά διαβρωτικό χιούμορ που αντλεί από τους μαστορες του είδους. Λαμπρό παράδειγμα, από όσα αναφέρει, ο Σουίφτ, στον οποίο αναφέρεται σε ένα κείμενο του από το 1996 με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Δύσκολα προβλήματα και απλές λύσεις». Τα δύσκολα προβλήματα στα οποία αναφέρεται ο Σουίφτ –και ο Βώκος– μας είναι σίγουρα οικεία: μια οικονομία σε διάλυση, ανεργία που θερίζει, φτώχεια. Ευτυχώς που ένας αμερικανός φίλος του, ειδικός διαιτολόγος, του προσφέρει την τέλεια τεχνοκρατική λύση: «ένα βρέφος ηλικίας ενός έτους, υγιές και καλοθρεμμένο, συνιστά ένα υπέροχο γεύμα, πλούσιο σε θερμίδες και υγιεινό» (σ. 176).⁴ Και συνεχίζει ο Βώκος:

«Μένει η τιμή. Ο Σουίφτ αναγνωρίζει ότι το έδεσμα είναι ακριβό και στο σημείο αυτό βλέπει ένα μειονέκτημα της πρότασής του. Ευτυχώς όμως και εδώ υπάρχει λύση: “Αναγνωρίζω ότι το εμπόρευμα είναι ακριβό και γι’ αυτό το προορίζω για τους γαιοκτήμονες: έχοντας ρουφήξει το μεδούλι των γονιών είναι οι πλέον κατάλληλοι να καταβροχθίσουν τις σάρκες των παιδιών”.

Γνωρίζω ότι ο χρόνος των πολιτικών αρχόντων και των ειδικών είναι μετρημένος,

όταν μάλιστα αγωνίζονται να βρουν τις ορθολογικές λύσεις που ενδείκνυνται για την ευτυχία μας. Όπως, όμως, το αποδεικνύει το κείμενο του Σουίφτ, έτοιμες λύσεις υπάρχουν. Εάν δεν εφαρμόζονται αυτούσιες, με λίγη καλή θέληση και μπόλικη επιχειρησιακή λογική μπορούν να προσαρμοστούν στις τρέχουσες συνθήκες. Πρέπει λοιπόν να ελπίσουμε ότι οι ιθύνοντες θα καταβάλουν τον απαραίτητο κόπο και θα αφιερώσουν κάποιο χρόνο στην ανάγνωση του Σουίφτ» (σ. 177).

Κάθε καλοπροαίρετος αναγνώστης θα συμφωνήσει, ελπίζω, μαζί μου ότι η πρόταση θα πρέπει να τεθεί, και μάλιστα το γρηγορότερο, υπόψη της νέας κυβέρνησης «εθνικής σωτηρίας». Είμαι, πάντως, βέβαιος ότι οι Μέρκελ και Σαρκοζί την έχουν διαβάσει, δυστυχώς όμως κατά γράμμα, χωρίς ίχνος χιούμορ!

Τελειώνοντας, άνθρωποι σαν τον Βώκο αποτελούν –ως προσωπικότητα και ως λόγος– μια ζωντανή και δρώσα παρακαταθήκη για το δημόσιο πανεπιστήμιο και τη δημόσια σφαίρα εν γένει· ακριβώς, την παρακαταθήκη που σήμερα αποσιωπάται, καταργείται, συνθλίβεται από έναν οιονεί ολοκληρωτικό, ισοπεδωτικό «εξορθολογισμό» που καίει αδιακρίτως ξερά και χλωρά. Πολλοί θα ήθελαν ίσως να έχει –και αυτός και το δημόσιο πανεπιστήμιο– την τύχη του κοκκινομάλλη που αναφέρεται σε ένα ποίημα του Δανιήλ Χαρμς από το 1937· και αναφέρω τον Χαρμς, γιατί και αυτόν τον έμαθα από τον Γεράσιμο:

«Ήταν κάποτε ένας κοκκινομάλλης που δεν είχε ούτε μάτια ούτε αυτιά.

Δεν είχε ούτε μαλλιά και συνεπώς κοκκινομάλλη τον έλεγαν μόνο υποθετικά.

Δεν μπορούσε να μιλήσει, γιατί δεν είχε στόμα. Ούτε και μύτη είχε.

Δεν είχε χέρια, ούτε και πόδια. Ούτε κοιλιά είχε, ούτε πλάτη, ούτε σπονδυλική στήλη, ούτε εντόσθια. Δεν είχε τίποτε! Άρα δεν μπορούμε να ξέρουμε για ποιόν άνθρωπο πρόκειται.

Καλύτερα λοιπόν να σταματήσουμε ν’ ασχολούμαστε μαζί του».⁵

Θα τους κάνουμε το κατήρι;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Ομιλία στην εκδήλωση παρουσίασης του βιβλίου που έλαβε χώρα στην ΕΣΗΕΑ, 14 Νοεμ. 2011. Έχει διατηρηθεί εν πολλοίς ο προφορικός τόνος, με την απαραίτητη προσθήκη βιβλιογραφικών αναφορών, αλλά χωρίς ουσιαστικές αλλαγές.
- 2 Μιχαήλ Μπουλγκάκοφ, *Ο μαιτρ και η μαργαρίτα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1991, σ. 337, 363.
- 3 Βλ. την πρόσφατη μετάφραση του Μπάρτλμπυ, στα ελληνικά: Herman Melville, *Μπάρτλμπυ, ο γραφέας*, Άγρα, Αθήνα 2011.
- 4 Βλ. σχετικά και Ιωνάθαν Σουίφτ, *Σεμνή πρόταση ώστε να παύσουν τα τέκνα των φτωχών ν’ αποτελούν βάρος για τους γονείς τους και τον τόπο και να καταστούν ωφέλιμα στην κοινωνία*, Άγρα, Αθήνα 1998.
- 5 Δανιήλ Χαρμς, ΓΑΛΑΖΙΟ ΤΕΤΡΑΔΙΟ Νο 10, «Περιστατικά», Νεφέλη, Αθήνα 2009, σ. 9.